

Наталія ПОРОХНЯК

СІМЕЙНА ХРОНІКА «ЛЮБОРАЦЬКІ» А. СВИДНИЦЬКОГО ЯК РОМАН ПРО ЗАНЕПАД РОДУ

У статті досліджено, яким чином у романі – сімейній хроніці «Люборацькі» А. Свидницького реалізується один із варіантів сімейного наративу – розповідь про загибель роду; зроблено спробу прослідкувати, у чому А. Свидницький вбачає виродження роду Люборацьких.

Ключові слова: жанр, роман-сімейна хроніка, сімейний наратив, занепад сім'ї.

The paper deals with the realization of one of the variants of the family narratives — the decline of a family. An attempt was made to find out what are the reasons for A. Svydnytskyi that course the degeneration of the whole family of Liuboratski.

Key words: genre, family chronicle novel, family narrative, family decline.

Постановка наукової проблеми та її значення. Жанр сімейного роману-хроніки у сучасному українському літературознавстві до цього часу не є чітко окресленим. Сімейний наратив є одним із найдавніших типів наративу, який здавна притаманний людській культурі та зберігся до наших днів.

Ми розглядаємо «сімейний наратив» — як вербальну оповідь про життя сім'ї у кількох поколіннях. У традиційній культурі розповіді про історію сім'ї, роду функціонують як в усній, так і писемній формах. Генеалогічні міфи існують практично в усіх культурних традиціях [6, с. 333]. Згодом, коли міфологічний тип мислення змінюється на історичний, на основі генеалогічних міфів формуються родинні перекази та оповідання. З появою писемності сімейні наративи починають записуватися і набувають форм генеалогічних оповідань, чи документальних або документально-мемуарних хронік про той чи інший рід. Зокрема, як вказує В. Шевчук, традиція ведення українських документально-мемуарних хронік розпочинається на початку XVII століття і триває щонайменше до XIX століття [12, с. 22].

Те, що сімейний наратив є неодмінною складовою частиною людської культури, доводять сучасні дослідження цього жанру у фольклорі російською дослідницею І.О. Разумовою, яка виділяє ряд типологічних рис, що характерні для сімейних розповідей. Через реалізацію властивостей пам'яті нарація є фрагментарною, з послабленою внутрішньотекстовою когезією. Російська дослідниця доводить, що розповідь про свій родовід чи сімейно-біографічну розповідь справедливо можна назвати «автобіографією», оскільки вона акумулює колективну пам'ять, і оповідач чи укладач сімейного життєпису часто орієнтує його на себе як частину «родинного організму». Дидактико-виховна функція писемних мемуарів підсилена тим, що вони адресуються і присвячуються реальним чи символічним нащадкам. Слід назвати такі обов'язкові елементи сімейного наративу як початок сімейної пам'яті в тексті (немаркований чи може містити етіологічні мотиви), вказівка на соціальне походження членів родини. Точкою відліку сімейної історичної пам'яті можна вважати а) початок персоналізації предків; б) «першоподія» — переселення, поява предка в певному місці, створення сім'ї. Сімейний хронікальний наратив можливий двох типів: від першопредка чи «від себе» та від батьків. Основною дискретною одиницею в просторово-часовому континуумі «сімейної історії», як і в генеалогічному дереві, є «персонаж», що визначається певним ступенем родичання із оповідачем. Незалежно від побудови наративу, на наступному рівні він сегментується на досить самостійні оповіді про окремих родичів: їх біографії і характеристики — тобто композиційно є ланцюжком персоналій. Сімейна пам'ять має такі ознаки як вибіркковість, індивідуалізованість, особливе ставлення до «запам'ятовування» і «забування», надання переваги смислу подій над їх фактичною стороною; актуальна «пам'ять меморанта», як правило, поширюється на період, що охоплює спогади від третього до п'ятого поколінь [7]. Як зазначає І. О. Разумова «внутрішній час» родинної групи розглядається на двох рівнях — «генеалогічний час» («часовий діапазон даного колективу, що виражений в термінах поколінь — від предків у минулому до потомства в майбутньому») та сімейний час, що включає лінійну і циклічну моделі: зміна поколінь та відтворення родинної групи». У сімейному історичному наративі абсолютна (календарна) хронологія є обмеженою. Основою є власне час події, датування є вторинним [7].

Більшість вищенаведених ознак сімейного наративу як усної історії роду знаходимо і у

художньому тексті. Основною метою статті є дослідити, які риси сімейного нарративу притаманні роману «Люборацькі» А. П. Свидницького. Сам автор визначає жанр свого твору як «сімейна хроніка».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Роман «Люборацькі» А. П. Свидницького йшов до свого читача майже 40 років. Адже, перша частина твору була написана у 1861 році і подана до друку у січні (за деякими твердженнями дослідників у лютому) 1862 року до «Основи». Друга частина була майже завершена весною 1862 року, та письменник не відсилав до журналу, оскільки довгий час не було відповіді від редакції щодо першої частини твору. У 1886 році у видавництві «Зоря» за сприянням І. Я. Франка текст був надрукований з «значними переробками» та пропусками виразів, картин життя [11, с. 7]. Тільки 1901 року в Києві було надруковано повне видання роману «Люборацькі», проте автограф роману втрачений [4] .

Як зазначає В.Шевчук, незважаючи на довгі роки забуття, твір вражає читачів та дослідників своєю «сконденсованістю», що не поступається романам ХХ століття [12, с. 27]. Використовуючи поетику бароко та романтизму й поєднуючи її з етнографічним реалізмом, А. П. Свидницький будує свою поетику на нових засадах, що є предтечею модернізму [12, с. 21]. На думку М. Є. Сиваченка, використання південно-західного (подільського) діалекту додає творові місцевого колориту, більшої «реалістичної конкретності» героїв [9, с. 288-289]. Дослідник характеризує як новаторське вміння А. Свидницького індивідуалізувати мову своїх героїв, що допомагає ще чіткіше окреслити характер, рівень розвитку, думки і помисли, смаки і уподобання персонажів [9, с. 293].

У центрі роману — розповідь про небагату родину священика Люборацького у трьох поколіннях: о. Гервасія та його дружини, їхніх дітей Масі, Антося, Орісі та Теклі, їхнього онука, сина Орісі — Фоні. Сім'я як цілісність, як єдине ціле виступає у романі протагоністом. Проте сімейний нарратив у романі сегментований на окремі розповіді про основні віхи у житті героїв.

Роман-сімейна хроніка «Люборацькі» має кілька сюжетних ліній. Перша зображує життя старих Люборацьких, друга — долю їхнього сина Антося, інша — життєвий шлях старшої дочки священика Масі та трагічну долю середньої дочки Люборацьких — Орісі. Окрім того, роман містить розповіді про ряд другорядних персонажів: Галі, коханої Антося, а згодом дружини Робусинського, який виступає антиподом Антося в романі, дідича в Солодьках та інших. В. Шевчук звертає увагу на те, що є ще ««тіньовий» головний герой — батько паніматки, який незмінно живе в її спогадах, стаючи ніби лакмусовим папірцем, який вивіряє житейські вартості» [12, с. 23].

Автор використовує реалістичну парадигматику для опису замальовок з побуту родини подільського православного священика. Життя роду Люборацьких є складним, долі нащадків — надзвичайно трагічні.

Паніматка та панотець є представниками старшого покоління у романі. Вони є вже сформованими особистостями, з усталеними поглядами на життя. Отець Гервасій є типовим представником подільського духовенства 40-50-х років ХІХ століття, що «шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна пожитись» [9, с. 51]. У стосунках з парафіянами він люб'язний, ввічливий, добре править службу в церкві. Письменник змальовує своїх героїв не однобоко, однолінійно, а показує як позитивні, так і негативні сторони їх характеру, майстерно використовуючи авторські характеристики. Таким є і панотець, з одного боку хороший господар, батько та чоловік. А з іншого боку, він є досить інертною, лінійною особистістю. «Отець Гервасій нічого так не боявся, як (Б)ожої кари за недолу дітей, і неба їм прихилив би, та був тяжко лінійний, то все відкладав тай відкладав» [9, с. 59]. Як зазначає В. Шевчук, саме він «ініціює відхід своїх дітей від ... гармонії» життя за традиціями і звичаями предків [12, с. 25].

Образ паніматки зображено реалістично. Її життя мало чим відрізняється від життя простої селянки. Вона важко працює кожного дня і цьому вчить своїх дітей. Стара Люборацька з усіх героїв роману найближче стоїть до коренів свого народу, нації. Однак, їй притаманна певна двоїстість, яка прослідковується у ставленні до простого люду. Як відмічає В. Сиваченко «вона (стара Люборацька) хоч і не забороняє сходитись із сільськими дівчатами, але ж брататися з ними рішуче не дозволяє» [9, с. 186]. Вона негативно ставиться до тогочасної освіти і постійно повторює слова свого батька «що то <...> не ученики, а мученики; не учителі, а мучителі» [8, с. 70]. Хоча попадає і засуджує навчання як у в бурсі, так і польському пансіоні, сама відвозить туди і Антося, і Масю.

У романі чітко прослідковуються негативні наслідки деструктивного впливу суспільства,

оточуючих на сім'ю. Під впливом дідача Росолинського панотець віддає свою старшу дочку на навчання до польського пансіону, де Маса повністю ополячилась. Введення передісторії про колишню кріпачку Пріську, а згодом «кращу вчительку» польської, на перший погляд, не стосується розповіді про родину, проте згодом допомагає краще зрозуміти особливості формування характеру дівчини. Під фізичним, і психологічним натиском під час перебування у школі, Маса з роботящої, чуйної перетворюється на неробу («запаніла»), що говорить тільки польськи і стидається своєї матері. «Все з ляхами та з ляхами водилася, все їздила по костьолах та кляшторах; до своєї церкви і носа не показувала ... останню краплю крові ... тягла з матері. І ніколи й за холодну воду не брала» [8, с. 119-120].

Виконуючи наказ вищого духовенства, родина священника віддає єдиного сина на науку в православну духовну семінарію, де Антось підпадає під русифікаторський вплив і стає повністю зрусифікованим.

Окремої уваги заслуговує той факт, як діти панотця сприймають і засвоюють «науку». Для Масі бажання «запаніти», стати шляхтянкою стає вищим від поваги до батьків, рідної мови, звичаїв. Героїня поступово втрачає привабливі для читача риси. Останнім штрихом, який остаточно позбавляє нас ілюзій щодо її характеру та сутності, є епізод, коли вийшовши заміж за пристаркуватого шляхтича і полишаючи рідну домівку, забирає у матері все родинне майно, навіть останню подушку. На прикладі Масі ми переконуємося, що при неправильному вихованні і антинародній системі освіти люди стають просто моральними покручами. Маса робиться гострою на язик, злорадною, в'їдливою псевдоляхівкою. Вона виходить заміж за вдівця, пана Кулинського, діти якого докоряють їй кожним шматком хліба. Незабаром Кулинський помирає, а Маса, залишившись у злиднях, доведена до розпачу, накладає на себе руки.

Образ Антося подається письменником у розвитку. З перших сторінок роману дізнаємося про розумного, допитливого хлопчика. «Що то за хлопець ріс! Вже було вмів на криласі читати, міг за дяка бути, хоч мав літ одинадцять. Панотець так-таки й думав, та прийшов указ від благочинника, щоб в школи везти...» [8, с. 53]. Тогочасне навчання у бурсі було схоластичним, де неповага до людини, постійні приниження не давали розвинути паросткам духовності, без яких неможлива щира віра у Бога. Антось, який, як і старша сестра, навчається в умовах повної заборони спілкування рідною мовою, все ж при всіх своїх недоліках зберігає риси людяності. Краще за все характеризують його думки та прагнення у майбутньому відкрити школу, працю на парафії. «От як я вийду на попа, то зараз школу заведу, учитиму дітей, стоятиму за громаду перед паном, перед судом, перед царем... Заїдять? То що? Христос дав нам узір собою, я посліду юму» [8, с. 245]. Цікавими є його роздуми про стосунки між чоловіком і жінкою: «Бог жінку сотворив після чоловіка, то вона значить і старша» [8, с. 244]. Проте його мріям не судилося здійснитися і «деградація бере верх і все добро, яке в ньому ще не пригасло, добро, що йде від природи, гине завдяки чужій освіті, яка нищить у людині її духовне закладення, і завдяки тому, що він значно більше відірвався від питомого кореня, який ще прочитувався у його батьках» [12, с. 26].

Композиційно роман складається з двох частин. Слід відмітити хронологічність нарративу — часову послідовність подій. Так, у романі перед нами поступово розкривається історія сім'ї Люборацьких у кількох поколіннях, їхні родинні і суспільні стосунки.

Розділи пов'язані між собою хронологічно. Хроніка іноді порушується вставленням розповідей про окремих персонажів (Пріські Печержинської, Тимохи), які «переростають у вставні оповідання» [3, с. 59]. Проте хронотопної конкретизації немає і точне датування відсутнє. Для часової відмітки зображуваної події автор користується фразами «... і оце тільки рік минав», «Ішли роки за роками. Минуло їх п'ять», «Проїшло десять літ» [8; с. 9, 53, 119, 247 відповідно]. Час у сімейному нарративі роману можна розглядати з двох точок зору. З одного боку, це вертикальна вісь, що включає зміну поколінь від предків у минулому до нащадків – генеалогічна модель роду. З іншого — сімейний час можна розглядати через стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, взаємини між дітьми у родині.

У сімейній хроніці «Люборацькі» носієм пам'яті роду є паніматка. Вона повчає старшу дочку Масю, говорячи «Знатного ти роду попівна, давнього роду» [8, с. 113], бо ще її пращід освячував ножі гайдамакам, дід брав участь в Коліївщині.

У романі письменник піднімає актуальну для тогочасного суспільства (50 – 60 ті роки XIX століття) тему, яка ще не була до того висвітлена в художній літературі — нелегке життя сільських православних священників та їх родин.

Оповідь у романі ведеться від третьої особи, гетеродієгетичного наратора. Звертаючись до епічної форми розповіді, письменник поєднує об'єктивно-повістевий виклад від імені всезнаючого

оповідача, що є, на думку М. Зерова, перехідним між двома типами оповіді – оповідач розповідного та описового стилю [5, с. 346]. Мова оповідача має характер усної розповіді. Щодо складу фраз, то вони є «короткими, і кожна з яких розпадається на кілька невеличких груп, ... об'єднаних інтонаційно. Всі повороти фрази немов умотивовані рухом асоціацій уявного оповідача» [5].

Можна з певністю сказати, що А. П. Свидницький для написання досліджуваного нами тексту використовує матеріал з власного життя, життя своєї родини. У творі письменник описує те середовище, той соціальний прошарок суспільства, з якого сам походив. Багато дослідників вказують, що прообразом о. Гервасія був батько письменника, Патрикій Люборацький, який не навчався у школі, самотужки навчився «читати, співати і церковному уставу» [9, с. 177], довгий час був дияконом, і тільки у 36 років став священником. Прототипом для створення образу Масі була старша сестра письменника Марія, яка навчалася у польському пансіоні пані Вернер у містечку Тернівці [1]. Багато елементів із власної біографії використовує письменник для створення образу головного героя — Антося Люборацького. Антосьо навчається у тих самих духовних школах — Крутянському духовному училищі, Кам'янецькій духовній семінарії — що і сам автор.

Письменник майстерно вплітає в канву своєї розповіді про рід Люборацьких описи їх повсякденного життя, їхні звичаї, родинні стосунки. Лаконічно та влучно зобразив А. П. Свидницький традиції українського застілля, частування гостей.

Автор відбирає епізоди, дотримуючись принципу кумулятивного нарощування подій. На кожному етапі розповіді обирається не довільний відрізок життя, а ключова подія, важлива для подальшого розвитку історії сім'ї. В. Шевчук характеризує головних персонажів твору, зокрема Антося, Масю, о. Гервасія, стверджує, що вони є образами-символами, які разом уособлюють тогочасну Україну. Показуючи типові явища в житті подільського сільського духовенства, А. Свидницький бере за основу розповідь про руйнування й занепад однієї родини священника.

Зображуючи трагічний кінець життя нащадків Люборацьких — Антося, який гине через неможливість стати священником та втрату коханої, Масі, яка кінчає життя самогубством через особисту кризу, пов'язану з відсутністю засобів до існування та знущання пасербиць і пасинків, Орісі — яку вбиває чоловік-п'яниця Тимоха, письменник стверджує, що «нормальне життя нації може початися за гармонійного існування етносу в системі звичаєвих законів та суспільної організації, <...> а деградація з'являється в разі аномалій» [12, с. 25].

У творі А. Свидницького прослідковується паралель між загибеллю роду та занепадом нації. А причина виродження роду криється у поступовому, під стороннім впливом, відторгненні, відхрещуванні від прадавніх звичаїв, традицій, мови. Свідченням цього є авторський відступ у романі «Ми себе забули і своєї мови цураємось», напрогивагу ляхам, які «не цураються своїх звичаїв» [8, с. 58]. Далі у тексті знаходимо «хіба старі панотці свого не цураються, та й на них добрі сильця понаставляли, <...> на їх дітей» [8, с. 59] (*виділення наше – Н.П.*).

Як зазначає В. Шевчук у своїй передмові до видання творів А.П. Свидницького, що «взявши за основний інтелектуальний стрижень саме таку деградацію освіченого стану, письменник недаремно зупинився на розкладі саме духовенства, який, з одного боку, зберігав національні традиції та найтісніше єднався з народом-простолюддям, а з іншого — намагався наблизитися до чужих цьому народові панів (етнічно і морально) і до темного, нівелюючого традиційні вартості російського православ'я — і в тому, і в іншому випадку від народу відриваючись» [12, с. 24]. Власне до непоцінювання «наської мови», традицій підштовхує своїх дітей якби знехотя, задля їхнього ж добра і кращої долі, сам о. Гервасій. Згодом зображувані навчальні заклади М. Зеров назве «лабораторії, що в них готується і набуває сили перевертєнство» [5, с. 342].

Для А. Свидницького родина — це «ядро української національної структури» [2, с. 15], наголошує на формуванні її чіткої «національної визначеності» [2, с. 15], особливо в часи відсутності власної держави. На прикладі родини Люборацьких письменник показав небезпечність підпадання під вплив російських чи польських поневолювачів. Виходом з такого становища для А. П. Свидницького є процес національної самоідентифікації через демократичне просвітництво та політичну боротьбу [2, с. 14].

Можемо припустити, що пишучи про загибель сім'ї, роду, про зламані долі людей, письменник прагне не тільки зобразити, відтворити це явище у своєму творі, а й зробивши копію життя, змодельовавши ситуацію у тексті, знайти причину конфлікту, трагедії й, у такий спосіб, нейтралізувати, подолати конфлікт або застерегти від подібного у майбутньому. Схожу думку

знаходимо у американського письменника і літературознавця Р. П. Уоррена, який розглядає літературу як «знання форми» [10, с. 187], як право письменника подолати трагізм буття і досягнути гармонії. «Форма створює для людини її власний образ, оскільки розкриває йому характер досвіду, модель його внутрішнього життя, хід долі, той жереб, який чекає на неї» [10, с. 189]. І власне це осяяння, пробудження, боротьба та осмислення життя дає можливість для подальшого вдосконалення.

Висновки. Характерними рисами роману-сімейної хроніки є реалістичне зображення життя родини у кількох поколіннях, її побуту і сімейних звичаїв, традицій. Сім'я у романі розглядається як цілісне явище та виступає протагоністом у творі. У тексті автор відтворює хід думок своїх головних персонажів. Оповідь у романі ведеться від третьої особи, всезнаючого оповідача. Особливістю наративної форми роману-сімейної хроніки є поєднання двох моделей — генеалогічної моделі, що проходить через зміну поколінь від предків до нащадків, та відтворення сім'ї, стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми. Письменник використовує у романі бінарні опозиції: старий/молодий, чоловік/дружина, батьки/діти, українізація/полонізація, українізація/русифікація, що дає змогу віддзеркалити наскрізну тематику твору.

«Люборацькі» А. Свидницького є одним із перших романів-сімейної хроніки у тогочасній українській літературі. Автору вдалось переконливо відобразити процес загибелі української родини, передати трагедію виродження роду на фоні національного занепаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Герасименко В. Я. Анатолій Свидницький. Літературний портрет/ Володимир Якович Герасименко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959. – 132 с.
2. Данюк Н. А. Творчість Анатолія Свидницького у розвитку суспільно-політичної та літературної думки України другої половини XIX ст./ Наталія Анатоліївна Данюк // Атореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.:2004. – 17с.
3. Жук Н. Й. Анатолій Свидницький. Нарис життя і творчості / Ніна Йосипівна Жук . – К.:Дніпро, 1987. – 150 с.
4. Зарва В. Жанровий синкретизм роману “Люборацькі” А. Свидницького/ В. Зарва // Наукові записки. Серія: Літературознавство/За ред. проф. М. Ткачука. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – Вип. XIX. – С.45-54.
5. Зеров М. К. Анатоль Свидницький, його постать і твори/ Микола Констянтинович Зеров // Твори: В. 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці/ Упоряд. Г.П. Кочура, Д.В. Павличка. - К.:Дніпро, 1990.- С.323-359.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия (в 2-х томах). Гл. ред. С.А. Токарев. — М.: Советская Энциклопедия, 1980. — Т. 2. – 720 с.
7. Разумова И. А. Когнитивные основы семейного нарратива/ Ирина Алексеевна Разумова - <http://www.ruthenia.ru/folklore/rasumova4.htm/15.03.2011/>
8. Свидницький А. П. Люборацькі. Оповідання. Нариси та ст./ Анатолій Патрикійович Свидницький / Упоряд. Раїса Мовчан. – К.: А.С.К., 2006. – 460с.
9. Сиваченко М. Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. Монографія. / Микола Єфремович Сиваченко. — К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 416 с.
10. Уоррен Р. П. Как работает поэт./ Роберт Пенн Уоррен – М.: Радуга, 1988.- 541 с.
11. Франко І. Я. Анатоль Патрикійович Свидницький (уваги його “Люборацьких”) / Іван Якович Франко // І. Франко. Зібрання творів у п’ятидесяти томах. Т. 27. Літературно-критичні праці (1886-1889). – К.: В-цтво “Наукова думка”, 1980. – С. 7-9, 367-368.
12. Шевчук Валерій. Класик “розумного битопису”/ Валерій Шевчук // Передмова до видання: А. Свидницький. Люборацькі. Оповідання. Нариси та ст./ [Упоряд. Раїса Мовчан]. – К.: А.С.К., 2006. – С.5-46.